

COVID 19 EN ONDERWIJS: VAN PANIEK TOT VEERKRACHT¹

Ides Nicaise

hoofd onderzoeksgroep onderwijs en levenslang leren HIVA-KU Leuven

De schok van de Covid 19-pandemie legt een diepe digitale kloof bloot, die niet toevallig samenvalt met een sociale kloof. Geen enkele stakeholder in het onderwijs was daarop voorbereid: zeker niet de sociaal kwetsbaarste groepen, maar ook niet de leerkrachten, de scholen en koepelorganisaties, en evenmin de overheid. Het gevaar is dat de sociale ongelijkheid in ons onderwijs ‘ontploft’, omdat een aantal groepen ouders en leerlingen onmogelijk op korte termijn kunnen deelnemen aan afstandsonderwijs. Dat geldt vooral voor het basisonderwijs. De schade is nu al groter dan men vermoedt. Het gaat niet alleen om een probleem van materiële uitrusting, maar evenzeer om het ontbreken van ondersteuning. Paradoxaal is dat er heel wat vrijwilligers ondersteuning zouden kunnen bieden, maar buiten spel staan bij gebrek aan een doortastend Urgentieplan. Deze bijdrage focust echter op de noden op de middellange termijn, versta na de urgentiemaatregelen tot einde juni.

EEN VEERKRACHT-PLAN VOOR DE MIDDELLANGE TERMIJN

De volgende twee schooljaren beloven nog erg lastig te worden. Zolang de immuniteitsgraad van de bevolking ontoereikend blijft en een vaccinatiecampagne uitblijft, kan het coronavirus op elk ogenblik opnieuw de kop opsteken, en zijn nieuwe periodes van lockdown waarschijnlijk. Dat betekent dat flexibele overgangen tussen frontaal en afstandsonderwijs moeten voorzien worden. Een tweede leidmotief voor het Veerkracht-plan zou de ambitie moeten zijn om de sociale schade van deze crisis te herstellen. Concreet zou niet alleen de gemiddelde performantie van onze leerlingen minstens het

peil van 2018 moeten bereiken, maar tegelijk zou de prestatiekloof tussen kansrijk en kansarm op diverse niveaus (van de kleuterschool tot en met het einde van de leerplicht) in 2023 niet groter mogen zijn dan in 2018. Een derde doelstelling zou zijn dat de gedwongen invoering van afstandsleren omgeturnd wordt tot een troef voor de toekomst.

Meteen rijst al de vraag hoe men de effecten van het plan operationeel zal kunnen meten. Ons onderwijssysteem is zodanig verkaveld dat de noodzakelijke monitoring-instrumenten hiervoor ontbreken. Zolang er in Vlaanderen geen centrale toetsen bestaan zullen we ons moeten behelpen met peilingen en/of internationale onderzoeken zoals PIRLS, TIMSS en PISA, die niet jaarlijks afgenomen worden en steeds met vertraging gepubliceerd worden.

INHAALBEWEGING

Vooreerst is er behoefte aan een *realistisch, doordacht en gedifferentieerd inhaalplan*. De zogenaamde *pre-teaching* die na het paasverlof is gestart, is in feite geen pre-teaching maar een soort proefdraaien van het onderwijs. Noem dat liever *'aanloop-onderwijs'*. De term pre-teaching is verkeerdelijk ontleend aan een differentiatie-methode waarbij leerbedreigde leerlingen vóór de eigenlijke les al afzonderlijke instructie krijgen, waardoor ze gemakkelijker zullen kunnen volgen tijdens de klassikale instructie. Wat nu op stapel staat richt zich niet tot leerbedreigde kinderen maar tot de volledige leerlingenpopulatie. Het valt zelfs te vrezen dat de leerbedreigde kinderen nog niet allemaal bereikt zijn en bijgevolg (ongewild) nog meer achterstand zullen oplopen: dat is het omgekeerde van wat pre-teaching beoogt. Het aanloop-leren van de komende weken is zeker wenselijk, maar zal – bij gebrek aan voorbereiding - de sociale kloof niet dichten.

Het idee op zich van *zomerscholen* verdient applaus. Bovendien legt de minister met dat 'voorstel' de prioriteit bij kwetsbare doelgroepen. Maar de achillespees van het initiatief is de vrijwilligheid – of moeten we schrijven 'vrijblijvendheid'? - zowel vanwege scholen als van leerkrachten, ouders en leerlingen. Vrijwilligheid is niet bepaald de beste herverdelers. Ze hangt af van de draagkracht van alle betrokkenen, en dus riskeren de sterkste scholen (die vaak de beste leerkrachten hebben) en de meest ambitieuze ouders aan het langste eind te trekken. De grote uitdaging is dus om die vrijwillig-

heid 'aan te sturen', in samenwerking met lokale besturen en sociale organisaties. Scholen zullen op een positieve manier ouders en leerlingen moeten motiveren om, na een 'mislukt schooljaar', een deel van de zomervakantie te spenderen met inhaal-leren. Vooral pubers zullen niet staan springen om deel te nemen. Lokale overlegplatforms (LOP's) en lokale besturen kunnen mee de prioriteiten bepalen om zomerscholen uit te bouwen in de meest kansarme scholen en buurten.

Laat de zomerscholen dan alsjeblieft zo weinig mogelijk schools zijn. De geschikte werkvorm om een aantrekkelijke, informele leeromgeving te scheppen zijn 'brede scholen'. Dat zijn samenwerkingsverbanden tussen scholen en actoren uit andere sectoren zoals cultuur, sport, natuurexploratie, of jeugdwerk. Laat ons liever spreken van zomeranimatie of zomerkampen. Via sport wordt aan gezondheid en sociale vaardigheden gewerkt; via theater en poëzie wordt de taalvaardigheid en het zelfbeeld van jongeren opgekrikt; via kunst en muziek wordt de emotionele balans hersteld; met (serious) games, digitale krantjes of het maken van apps worden ICT-vaardigheden ontwikkeld, enz. Het eerste doel moet zijn dat de jongeren (terug) leergieriger worden. Het zullen dan ook geen uitgeputte leerkrachten zijn die ook nog eens de zomeranimatie moeten schragen. De cultuursector, het jeugdwerk, de sociale economie, en doelgroepverenigingen zullen graag hun schouders mee onder dat initiatief zetten – en zelfs niet alleen in de zomervakantie – als minister Weyts uit zijn onderwijskot wil komen en al deze partnerships wil ondersteunen.

De zomerkampen zijn ook maar stukjes van een grote puzzel. Ze zullen op zich ruimschoots tekort schieten om de opgelopen leerachterstand in te lopen. Het is vanaf 'gisteren' tot (minstens) de zomer 2022 dat met man en macht aan de kloof zal moeten gewerkt worden. En dat vereist een *vernieuwende pedagogische aanpak* voor (minstens) de komende twee jaar. De Amerikaanse 'Accelerated Schools' en 'Success for All' scholen kunnen hier inspiratie bieden. Accelerated Schools ('versnelde scholen') werden door de Amerikaanse onderwijs econoom Henry Levin bedacht vanuit de eenvoudige redenering dat kinderen die met leerachterstand beginnen aan hun lagere school, die achterstand moeten inhalen tegen de overstap naar het secundair onderwijs.² Het recept is ook eenvoudig: schep een krachtige(re), uitda-

gende leeromgeving, onderschat de leerlingen niet, investeer in bijkomend personeel (inclusief vrijwilligers) en werkingsmiddelen. Het resultaat was inderdaad dat de betrokken leerlingen na drie jaar al een groot deel van hun achterstand hadden ingehaald. Nog veel groter is de invloed van 'Success for All', ontstaan uit experimentele scholen onder begeleiding van Robert Slavin, waar nu duizenden Amerikaanse scholen bij aangesloten zijn.³ Het credo is dat elk kind recht heeft op onderwijssucces, en dat daarom sociaal achtergestelde groepen recht hebben op extra ondersteuning. Het is gebaseerd op intensief taalonderricht, verregaande differentiatie (met o.a. niveaugroepjes en individuele tutoring), regelmatige evaluatie en bijsturing van trajecten, hoge verwachtingen, coöperatief leren, multidisciplinaire ondersteuningsteams die ook het gezin begeleiden. Duurder op korte termijn, jawel, maar veel effectiever en per saldo goedkoper omdat het zittenblijven en de verwijzingen naar buitengewoon onderwijs drastisch verminderen.

Waarom zou zo'n (evidence-based) aanpak in Vlaanderen niet werken, vooral in crisistijd? Het vereist wel een sterk geloof in het potentieel van alle leerlingen, een bereidheid om meer te differentiëren, en extra investeringen, inclusief in gezinsondersteuning. Opnieuw hangt het ervan af of onderwijs 'uit zijn kot' wil komen en of de overheid alle beschikbare krachten wil mobiliseren.

AFSTANDSONDERWIJS, EEN BLIJVER

Zoals hogerop werd gesuggereerd, bereidt het onderwijs zich best voor op herhaalde lockdowns in de toekomst en zal men wel moeten werken aan een radicale omslag, waarbij (minstens gedeeltelijk) thuis leren voor iedereen moet gegarandeerd worden. Daarom wordt het tijd om het afstandsleren structureel te verankeren en toegankelijk te maken voor alle leerlingen. Dat zal onvermijdelijk grootschaligere acties vereisen dan de noodmaatregelen die tot nu toe zijn getroffen. Maar misschien zullen ze ook onverwachte mogelijkheden scheppen.

De *uitrusting* is een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor afstandsleren. Naar aanleiding van het initiatief van de '10.000 pc's' werden alle scholen bevroegd naar de (vermoedelijke) behoeften: die werden (ruw) geschat op ongeveer het dubbele van dat aantal. Vroegere enquêtes over het

bezit van pc's en internet leren ons dat ca. 4% van de gezinnen met kinderen in het Vlaams Gewest geen pc heeft, en eenzelfde aandeel geen internet-aansluiting. In het Brussels Gewest gaat het om 10%.⁴ Als we die percentages toepassen op de Vlaamse schoolpopulatie (lager en secundair onderwijs) komen we al gauw aan 45.000 benodigde pc's. Maar intussen is gebleken dat het bezit van één pc per gezin niet volstaat wanneer ouders daarmee moeten telewerken en één of meer kinderen tegelijk moeten les volgen. Stel (voorzichtig geschat) dat 30% van de leerlingen geen 'eigen' pc heeft, dan zouden er 270.000 laptops moeten aangeschaft worden.

De kostprijs van een nieuwe laptop loopt al gauw op tot 500 euro; een (gedeeld maar voldoende krachtig) internetabonnement loopt per leerling en per jaar op tot 65 à 70 euro.⁵ We spreken dan over een investering van minstens 154 miljoen euro op korte termijn, als bij de eerstvolgende lockdown elke leerling (?) toegang moet hebben tot een pc zonder dat andere gezinsleden in de problemen komen. Hoe zal die investering 'rechtvaardig' gefinancierd worden? Dan hebben we het nog niet gehad over de financiering van printers voor thuisgebruik, leerplatformen, educatieve software, bijkomende uitrusting voor scholen en leerkrachten, en terugkerende investeringen na afschrijving van toestellen. Tijdens de coronacrisis hebben zowel telecombedrijven als softwareproducenten en uitgeverijen zich genereus opgesteld om de kosten voor scholen en leerlingen te minimaliseren. Maar hoe lang zullen ze zo genereus blijven? Aangezien de Belgische staat tot op heden meerderheidsaandeelhouder is van Proximus, zou hij dat bedrijf kunnen verplichten om gratis internet aan te bieden aan gezinnen met studerende kinderen. Zo zou de overheid de stap moeten zetten van een sympathieke maar caritatieve operatie van 10.000 laptops naar een meer structurele investering.

Als afstandsonderwijs structureel wordt ingebed in de schooldidactiek vanaf het lager onderwijs, moet er in snel tempo geïnvesteerd worden in de *navorming van leerkrachten*. België scoort op het vlak van ICT-gebruik door leer-

Het gevaar is dat de sociale ongelijkheid in ons onderwijs 'ontploft', omdat een aantal groepen ouders en leerlingen onmogelijk op korte termijn kunnen deelnemen aan afstandsonderwijs. De schade is nu al groter dan men vermoedt. Het gaat niet alleen om een probleem van materiële uitrusting, maar evenzeer om het ontbreken van ondersteuning.

krachten verrassend slecht: in het PISA-onderzoek van 2018 blijkt ons land op de 63ste plaats te staan (op een lijst van 78 landen) wat betreft de vaardigheden van leerkrachten om digitale middelen te integreren in hun lessen.⁶ Nauwelijks 55% van de leerkrachten in het lager secundair onderwijs zouden hier (volgens de directies) klaar voor zijn, en in 'kansarme scholen' ligt het aandeel nog lager (47%). Ongeveer dezelfde percentages scholen zouden hiervoor over voldoende technisch gekwalificeerd personeel beschikken, en de toegang tot leerplatformen ligt nog lager (gemiddeld 47%, en in kansarme scholen 40%). Dat belooft niet veel goeds voor de kwaliteit van ons afstandsonderwijs. Het zal inmiddels wel voor elke leerkracht duidelijk zijn dat afstandsonderwijs veel meer is dan het hanteren van Smartschool of Bingel: het vergt een beheersing van meerdere software-instrumenten, en vooral een geëigende sociaalpedagogische aanpak waarbij de leerkracht veel meer moet investeren in het bereiken, activeren, motiveren en betrekken van leerlingen. Wat als een leerling niet online is? Hoe merk je dat iedereen het begrepen heeft? Hoe stimuleer je vragen? Hoe animeer je onderlinge discussie? Wat doe je met het gegeven dat het concentratievermogen online veel sneller daalt dan in de klas? Enz.

Scholen en leerkrachten zullen meerdere talen en taalregisters moeten hanteren. Ze zullen hun professionaliteit moeten bloot geven, ouders motiveren, en meer dan ooit is er behoefte aan een echt partnership, en ondersteuning van kansarme of anderstalige ouders. Het is immers een illusie te denken dat je kansengelijkheid bevordert door de rol van ouders te beperken

Afstandsleren geeft natuurlijk niet alleen problemen. Het creëert ook enorme mogelijkheden. Zo kan je met collega's vakleerkrachten samen lespakketten opstellen die jaren meegaan en parallel in verschillende klassen gebruikt worden. Je kan met digitale media makkelijker differentiëren met oefeningen, opdrachten verbeteren, en leerlingen kunnen makkelijker (laten) herhalen wat ze niet goed begrepen hebben. De combinatie met andere media kan het onderwijs boeiender maken. Schooltelevisie laat zelfs toe om op zeer grote schaal leerstof aan te bieden, en dus ook grotere budgetten te investeren in de aanmaak van lesmaterialen. Ziekteverzuim van leerkrachten kan beter opgevangen worden... De gedwongen omschakeling zal wellicht leiden

tot een versnelde didactische revolutie in het onderwijs, en misschien zelfs (gedeeltelijk) bijdragen aan oplossingen voor het lerarentekort. Dat alles zal op zijn beurt de job-inhoud van leerkrachten ingrijpend beïnvloeden, weg van het repetitieve, week-in week-uit frontale lesgeven naar meer gevarieerde en effectieve onderwijsmethoden, meer creatieve en coachende taken. Die revolutie zal natuurlijk in omvang beperkt blijven, zeker in het basisonderwijs. Maar vakbonden bereiden zich best al voor op een fundamenteel debat over het statuut en de taakinhoud van leerkrachten.

Laat ons in dit verband vooral de *leerlingen en ouders* niet vergeten. Jongeren uit het secundair onderwijs hebben in Vlaanderen al heel wat kennis van digitale media. Bij onze 16-jarigen is er volgens OESO-onderzoek geen enkele jongere die nog nooit een pc heeft gebruikt. Smartphones zijn zelfs in kansarme milieus meer verspreid dan pc's. Maar het gebruik voor leerdoel-einden, en vooral de jonge leeftijd waarop dit wordt 'opgelegd' betekenen een zware drempelverhoging, vooral voor de zwakkere leerlingen. Nog groter is de digitale kloof bij ouders: terwijl sommigen dagelijks urenlang achter het scherm zitten, zijn heel wat ouders digitaal nog ongeletterd. Taalbarrières komen daar soms nog bovenop. De massale shift naar digitale media voor afstandsleren wordt dan tegelijk een kwalitatieve sprong naar onderwijs van de 21ste eeuw en een bron van nog meer sociale uitsluiting. In veel gezinnen lijkt frustratie en het wantrouwen ten aanzien van de school nu al een kookpunt bereikt te hebben, zo getuigen basiswerkers. Zowel tijdens als na het urgentieplan zal ICT-onderricht structureel vanaf het eerste leerjaar lager onderwijs in het curriculum moeten ingebouwd worden. En parallel zullen scholen, in nauwe samenwerking met het volwassenenonderwijs, cursussen voor ouders moeten aanbieden.

BRUGGEN VERSTERKEN MET HET THUISMILIEU

De lockdown heeft ook in het onderwijs geleid tot verschuivingen in de relatie tussen school en thuismilieu. Terwijl het fysieke contact wegvalt, vervagen de psychologische grenzen tussen beide milieus sterk. Via het online contact dringen leerkrachten door tot in de privésfeer van hun leerlingen, en kunnen ze ook ouders opdrachten toespelen. Omgekeerd volgen ouders (soms) mee het lesgebeuren, dat niet langer 'achter gesloten deuren' plaatsvindt. Het wordt een delicaat evenwicht, want dat wederzijdse 'bin-

nendingen' vergt een sterkere vertrouwensband en bijkomende communicatievaardigheden – zoniet dreigen allerlei conflicten los te barsten. Anderstalige en laaggeschoolde ouders zullen onbeholpen reageren. Scholen en leerkrachten zullen meerdere talen en taalregisters moeten hanteren. Ze zullen hun professionaliteit moeten bloot geven, ouders motiveren, en meer dan ooit is er behoefte aan een echt partnership, en ondersteuning van kansarme of anderstalige ouders. Het is immers een illusie te denken dat je kansengelijkheid bevordert door de rol van ouders te beperken: integendeel, door te investeren in ouders zal je een hefboomeffect realiseren. De rol van brugfiguren, schoolopbouwwerk, huiswerkklassen, buddy-projecten zal dus toenemen. Ook hier zal het Veerkracht-plan moeten in investeren, door vorming, coördinatie en (waar nodig) financiering.

We hebben zoveel mogelijk evidentie samengebracht en voorstellen geformuleerd voor een 'Veerkracht-plan' voor de komende twee jaren. Het gaat om een pakket van materiële, pedagogische en sociale maatregelen. De overheid is daar deels mee bezig, maar de benodigde inspanningen zullen veel hoger liggen dan wat tot hiertoe is gebeurd. Een grootschalig vormingsprogramma is nodig voor leerkrachten en ouders. Een strategie met duidelijke doelstellingen op het vlak van performantie én gelijke kansen moet vertaald worden in materiële, sociale en pedagogische vernieuwing. En dit alles gebeurt best in dialoog met stakeholders die vertrouwd zijn met de realiteit van kwetsbare groepen.

1. Dit artikel is een verkorte versie van een paper die online te vinden is onder www.beweging.net
2. Levin, H.M., Economics of investment in educationally disadvantaged students, in: *Amer. Econ. Rev.*, 1989, 79 (2), p.52-56
3. Slavin, R.E., Karweit, N.L., Madden, N.A., *Effective programs for students at risk*, Boston, Allyn & Bacon, 1989
4. Deze percentages worden zowel in de PIAAC-enquête (bij 16-18 jarigen) als in de EU-SILC enquête (gezinnen met kinderen) voor 2015 vermeld.
5. Kost van een bijkomende laptop gebaseerd op Havermans, N., De Norre, J., & Groenez, S. (2019). *Studiekosten in het basisonderwijs*. Leuven: HIVA / Gent: Steunpunt Onderwijsonderzoek
6. OECD (2020), *Learning remotely when schools close: How well are students and schools prepared? Insights from PISA*, Paris: OECD Publ. De cijfers zijn nog niet afzonderlijk beschikbaar voor Vlaanderen.